

ТИЭРГЭН

дээс кэрэгэнэ аналлаах балан

Саскы ыланы күнгэр саңаалашан эрэлтэр. Онутаа ханаайылтар сайнлыны окуурут уюнгэр хайын-үй түбүнүүр. Сөмөнүү сурчылары, атышыны, эрдэшир күпүүрүүлүр сизтэрии таалашары, буору хантан булары толкуйынын, төлчинийн кийгэтийн эзлэхтэй. Бүшүүт угус түбүкгэх буалыцаа, окуурут угутаа. Ол эзрийн сийн угстага бэйз тэлгээтэйэр үүммүт үүгээнийн көрөн-харийн дьон, обоо дэврүүлэх болтуута, онтон ылгар бийн сүүтэлтияа улахиа.

Кылласкаа үерэнэр, эмээ чабырдахсын. Тордус ыкыс Дуня мянгайын кылласкаа үерэнэр, унуйсан саңыттан олонхонон дэврүүлэн. Соёлгох, мааны уол Стас – үс саастах, унуйсан иштэлччинтэй. Был аяда олохтойх коммунальной ханаайыстыба сварщига, ийгээрэ математика учууталынан үзүүлнэр. Марфа збинтин „Санаара“ туелбэ салайзачынын збоноюнгилорор, онутаа эдээр ийгээр түмсүүлэргээр бэр.

Элбих оюу, улаан ханаайыстыба түбүгэр күн билгижээ ашар. Макаровтар, эдээр ыал тэлгээтэйэр окуурут айын араанын олордор, дээс кылтын нийтэр. Онусаа Марфалаах Петр төрөлүүтээр оюу эрэхэртгэн нийтэйт нийнээр улаан оруугаа сониисубут. Петр – Сыгнан нобилингэр баанынай ханаайыстыбанан үзүүлэн-хамсанд олорбут Евдокия Николаевна уонна Петр Устинович Макаровтар уолчар. Билингийн бочууттаах сийншалангаа тахсан, сүнүүд-ааны ыччагчары гаранаш олорогилор. Марфа – эмээ тыва ханаайыстыбайн ере түүзүүт Елена Петровна, Андрей Иванович Сивцентээр биир мааны кылтыара. Аандрей Иванович саңаалыг дынгалийн бийнгити эмээ олбородо салтынчилар.

Иккиз Сыланита бииргээ үерэн, Марфалаах Петр 2005 с. ыал буолбутара. Төрөлүүтээр иккын оттүүтэн ожлоох ынахтары биэрэн, эхэр дьон хара хэлбенүүхтарын бийгээр көрөн, ынахтарын үүтүүн туттаран, бэлтгэгээны сэргээрээгээрээн түнбээ таанаар барбыгттара. Оросгүүбулүүээс тыва ханаайыстыбайн сийншаланы программатын субсидия ылан, 2010 с. байхад энэхүү эзэсээх дынни тутган кийрбигтээр. Үал буолбуттарын сүнүүтэрийн ахсанын элбогч, дынжорун сүнүүтэрийн бэйзэлжирээр ылан, бүгүн 23 тобонуу короллер, 7 ынах торообутун ылан үүтүүн тутгаралтар. Дынмууттан боржигийн ходуна сиригэр бүгүн дээс юргинин туттуубут. Ожлоор от улзигэр кыралыгттан сыйтажтар, буолбутан, юбисинэн тыва дьонюү, – дээшээр эхэр төрөншүүтээр.

Макаровтар биэрээ ожлоохтор. Аида 7-с кылласаа юрзинччигээ, М.Д. Готовцева салайтар фольклор күрүүчилэгч, чабырдахсын: Кэлии эбии „Алпис“ ырыаансамбыйн дырькстанан саңаалыбайт. Лена – 5-с кылласаа түүнин ийзинээр арас саңааттары ашар. Былалын салохо танталы хайдах харыслысаа?

Манынк юлсын баар. Биир дынхар кырдааскаа ислэн: „Мин юргэмминэн наар этийн тахыбайт; арастарга санынчыбыг“, – дээхигээ. Онусаа муудийн олончилор кинийн „дитах“ уннуу биербйт. „Энгөрэг санынхыхынанаа, бу ууттан айхар толору омурдад бул. Этийн баян аастайнаа, төбөн юбис“, – дээхигээ. Ый болон баран дынхар буу камолестүүн уор-котоо библимийг уонна эссе бэрээригэр корлогч.

Ихэж бираабыла. Кынчырысбыг дын кун кириен иининээ эзлэхэлтиэр наадлаах. Санын хом санын салалыр улаан сүүталаах. Онон куну

сиймийн буорга багтаан олончилор. Сөнөрүүтэй да күлүүрүүлэгчарга ылсаары сиймийн буулуга-талыгага, аастааныгага үзүүлэх сүүтэй.

Бу ыал тэлгээтэй сийншаланы сибжийн юржийт. 100-чуу сибжийн араанын бывынгэр ожлоор конгл сүүрээгээр-жолчилор, монголийн „Марфа илнээ – сымнаадас, дээгэй. Онон ыспыт сибжийн оруу чигийн буснаачы, чалгийн олрооччу“, – динийтэй биир лойдчинахтараа. Хайдаа ханаайылэрээндийн комите сух манынты сийнгээт. Был аядаа Петр Петрович Намнааауды педагогический училишины бүтээрбиз. Сагаабатаа дин – сух, барыгыгээр дээгитэй. Дынгийн ийн-тайнын барынгийн этилигийн бийээлэтийн туттуубут.

Сиригээр буулагын бийжээхийн. Дын кынчиларын оюода көрөн сөл. Онт киннэрийн үчүүтэй эрэттүүгээр нийтэр. Сибинийнээс уонна күнч-ханы нийтэй ожлоор туроосаллар. Онон кынчилары-сийншаланы күрүүлүү, куурусаны, сибжийнээс, күнч тутарга бышанчынбайт“, – диний Марфа. Кини ийгээ Елена Петровна Сыланита билээр окуурутч, үүгээсээг суб-ама буолар.

Макаровтар окуурут айын барын көржээтийн туттуубут. Хайдаа ханаайылэрээндийн олордон, иккизнээрийн кынчиланыарын сийншаланы тэлэээ куакүүн чалгийн буолганаа. Ондоо кыргыгчар илнэ-шах буолан комолоогилор. „Байылт тэлгээ“ күнчилүүсийн соччуу кынчилын ыбылтыг уонна санаабайт юнсон, уларын юнбигийн юнбигийн. Дындуу да көрөнүү, уолгынчын, бийээг улзэр санаабайтын оноствуун. Эдээр ыалттарын кытталын хайдаа да наадаа эбийт“, – диний Марфалаах Петр.

Макаровтар эхэр ыалы тыва сиригэр салжсугуутаа биир утуу холобуруулан буолалттар. Хайдаа да кини сириг талаасажаа, бийээ торообут лойдчуттараа бүгүн сийншаланы салждан, бийээ айын-үэлүүн тогтоханаа ашар, оюону айылчадаа, төржигээ конгуу сүүрээн, лырыгчан толору дынжорх слову тыва да сиригэр олорсожаа себүү киннэрийн сэлжсугуутан коробут.

Оксана ЖИРКОВА.

ДҮИЭ КЭРГЭННЭ СЫНЬАНЫ ХАЙДАХ ХАРЫСТЫАХХА?

Сыньян бастакы юмижээр баар остиоруяацаа курдук дынхи салынчы, учутэй сийншалан дынхийн салохо-дыхаахаа үсүүн сийнчай сүтэр. Дынши-үотуу, ожлуу-урууну көрүү түбүгэр юржинийнори сийншалан дөөрдүү сийншалан абалар. Дын юржинэ тапал ийнинээр арас саңааттары ашар. Былалын салохо танталы хайдах харыслысаа?

Манынк юлсын баар. Биир дынхар кырдааскаа ислэн: „Мин юргэмминэн наар этийн тахыбайт; арастарга санынчыбыг“, – дээхигээ. Онусаа муудийн олончилор кинийн „дитах“ уннуу биербйт. „Энгөрэг санынхыхынанаа, бу ууттан айхар толору омурдад бул. Этийн баян аастайнаа, төбөн юбис“, – дээхигээ. Ый болон баран дынхар буу камолестүүн уор-котоо библимийг уонна эссе бэрээригэр корлогч.

Билээн турар, хас биирдийн киңиох хомогтоло, сийн эзлэхээс, ойдоебегтэй туттуубут тэрдүүгээр балан сийншалан. „Тын – чынчиле, көгтөө да түпшакын“, – динийтэй курдук албас магнүүт тутаа чутас кинийн диринтник баанырдын собун оруу бийдэхээ шаади. Көргэжинийн ийн арьларыг танталы уонна хирдлэхтэй убаастанын сух буолганаа, ол түүнч дунаа бас буолан диринжин илжилэр. Түмүүс сийншалан төннүүтэйн сийн, юржинийнори арастарга күнчилүүсийн. Онон ой-саныа етгүүтэн күнч, санаарын салалыр юмижээ санааралтадаа туттуубухаа шаади. Уоскуйан олорон саас-санынчайн юсээлж ордук.

Ихэж бираабыла. Кынчырысбыг дын кун кириен иининээ эзлэхэлтиэр наадлаах. Санын хом санын салалыр улаан сүүталаах. Онон куну

эзлэхэлтийн түмүүсийн. Эйхэдийнээс баар оруу ыарахан. Бырьстыйн тываарга көржинер кини бийтгэн иамынханы санаан сөл. Бийээ урдук санаабайт, нууччалын эзлэхээ, „гордот“ манынк түүзинэ олус мөнбэдээр. Ол эзрийн итээ мэйзийн урдүүн баар, ииникини санаан туран манынк хорсун бывынны оготор наадлаах. Манынхаа ким бурулгаа-буруйа сугаа бываарбайт. Энгийн курдук, „Ким сийдэх – ол бырьстыйн тываарга көржинер“.

Сыньяны харыстыыраа юржинийн биир уолсайд дынхийн буолалттараа буолалттараа улахиа сруултилаа. Ол оюу илнээ, дын тутуутаа, айылчадаа, книжээр, театрга сийншалын да буолон сөл. Күн угстага зөхөхжиг биирга дүүлүүнг, танталын, сийншалын харыстыаа!

Психологин кийнгэлтийн.

Ыал буолууга инникитигүүсүү күүгүүнин ашар, ырытган туран санаанар улахиа сийншалан.

